

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS

ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO

POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

8-A/2012

ZESZYT 30

ROK 109

ISSUE 30

YEAR 109

ZBIGNIEW W. CZERNIAKOWSKI, DANUTA PAŃCZYK, TOMASZ OLBRYCHT*

STORCZYKARNIA ZAMKU W ŁAŃCUCIE

THE ORCHIDS HOUSE IN ŁAŃCUT CASTLE

Streszczenie

Na przełomie XIX i XX wieku w łañcuckiej posiadłości Potockich wzorem wielu europejskich ogrodów powstał zespół szklarni, w których prowadzono uprawę roślin tropikalnych. Wyjątkowe miejsce zajmowały w nich storczyki Orchidaceae, tworzące bardzo znaną kolekcję. Po wojnie kolekcja ta przechodziła zmienne losy. Współcześnie znajduje się w nowej storczykarni Muzeum-Zamku w Łañcucie, gdzie uprawiane są okazy pochodzące z różnych stref klimatycznych. Całość stanowi unikatowy w świecie zbiór storczyków, nawiązujący do XIX-wiecznej Reichenbachii.

Słowa kluczowe: sztuka ogrodowa, rośliny tropikalne, storczykarnie

Abstract

At the turn of the 19th and 20th century in Potocki family's property, following the example of many European gardens, greenhouse complex came into existence. Among many tropical plants, which were cultivated there, special place took the orchids Orchidaceae. They constituted very famous collection. After the war collection went through vicissitudes of fortune. In our times it occurs in new greenhouse for the cultivation of orchids in the Łañcut Castle Museum, where the examples from various climate zones are cultivated. Whole makes an unique in the world orchids collection referring to 19th Reichenbachia.

Keywords: garden art, tropical plants, greenhouse for the orchids cultivation

* Dr hab. inż. Zbigniew W. Czerniakowski, prof. UR, Katedra Agroekologii i Architektury Krajobrazu, Wydział Biologiczno-Rolniczy, Uniwersytet Rzeszowski; Danuta Pańczyk, Muzeum-Zamek w Łañcucie; dr inż. Tomasz Olbrycht, Katedra Agroekologii i Architektury Krajobrazu, Wydział Biologiczno-Rolniczy, Uniwersytet Rzeszowski.

1. WPROWADZENIE

Postęp techniczny, dokonujący się w dobie rewolucji przemysłowej 2 połowy XIX wieku, umożliwił produkcję płaskiego szkła walcowanego i wznoszenie odpornych na warunki atmosferyczne konstrukcji żeliwnych. To z kolei pozwoliło zaprojektować i zbudować niespotykane wcześniej budowle ogrodnicze – szklarnie. Od tej pory prace aklimatyzacyjne i hodowlane nabrały przyspieszenia, a botanika stała się jedną z najbardziej cenionych i popularnych nauk. Powstające w wielu miejscach Europy ogrody botaniczne, arboreta i szkółki nawiązywały kontakty z podróżnikami, z których część była swoistego rodzaju „łowcami” roślin. Szczególną nowinką, mającą ogromny wpływ na wygląd dzisiejszych ogrodów w Europie, była skrzynka Warda – miniaturowa szklarenka, w której można było na znaczne odległości (w tym między kontynentami) przewozić rośliny w stadium wegetacji. Przed zastosowaniem tego urządzenia 95% transportowanych roślin ginęło podczas długiej i wyczerpującej podróży. Po wprowadzeniu skrzynek do celu docierały prawie wszystkie okazy. Wynalazek ten pozwolił w ciągu kilkudziesięciu lat XIX wieku sprowadzić do Europy więcej taksonów roślin niż przez wszystkie poprzednie stulecia¹. W rezultacie w rękach ogrodników znalazła się ogromna liczba nowych gatunków roślin jednorocznych i bylin, o przeróżnych kształtach i barwach liści oraz kwiatów, wśród których na poczesnym miejscu znalazły się storczyki.

2. HISTORIA ŁAŃCUCKIEJ STORCZYKARNI

Pod wpływem panującej w XIX wieku mody ogrodowej w latach 1893-1904 właściciele zamku w Łańcucie wzniesli piękną palmiarnię wraz z zespołem szklarni użytkowych. W czasie I wojny światowej palmiarnia uległa znacznemu uszkodzeniu i w okresie międzywojennym została rozebrana. W ocalałych szklarniach rozpoczęto hodowlę storczyków i innych roślin ozdobnych, którą kontynuowano aż do lat 80. XX wieku. Pod koniec tego okresu, w dobie kryzysu, nastąpił upadek produkcji i dewastacja storczykarni (il. 1).

Il. 1. Zdewastowane szklarnie na początku lat 90. XX wieku (fotografia ze zbiorów Muzeum w Łańcucie)

Ill. 1. Devastated greenhouse on the start of 90. years of 20th century
(photo from the collection of Łańcut Museum)

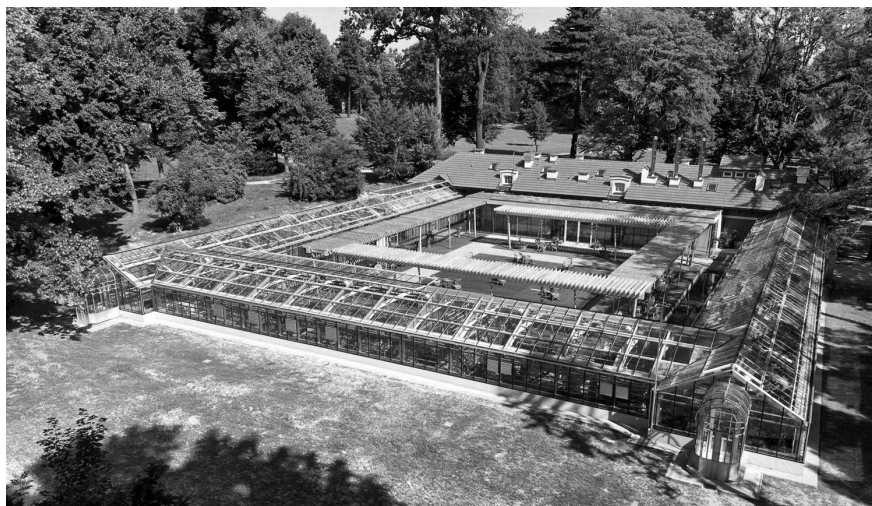
¹ P. Hobhouse, *Historia ogrodów*, Warszawa 2005, s. 198.

W 1994 roku resztki kolekcji storczyków przejęło Muzeum-Zamek w Łańcucie, rozpoczynając długotrwałe starania, zmierzające do restytucji storczykarni. Działania te zakończyły się sukcesem w 2008 roku dzięki zaangażowaniu środków pozyskanych z Mechanizmów Finansowych Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego².

3. FUNKCJE UŻYTKOWE STORCZYKARNI W ŁAŃCUCIE

Początkowo szklarnie stanowiły zaplecze palmiarni, w latach 20. XX wieku stały się siedzibą słynnej w Europie kolekcji storczyków, a po wojnie w storczykarni podjęto hodowlę różnych roślin ozdobnych. Z dokumentów znajdujących się w zbiorach Muzeum wynika, że w 1946 roku rozpoczęto pracę z 1519 okazami roślin należących do 14 taksonów. Najliczniejszymi storczykami były przedstawiciele rodzaju *Cypripedium* – 420 okazów i *Cattleya* – 483. Poza tym dość liczną grupę stanowiły inne rośliny tropikalne, cenione z powodu pięknych liści przedstawiciele *Calanthea* z rodziny *Marantaceae* i posiadające piękne kwiaty *Anthurium* z rodziny *Araceae*. Intensywne prace hodowlane doprowadziły stosunkowo szybko do ich rozmnożenia. W 1948 roku w szklarniach zinwentaryzowano 6563 okazy roślin tropikalnych, w tym 3418 *Cypripedium* i 1892 *Cattleya*. Notatka z 1965 roku donosi, że powstałe w zamkowych obiektach Zakłady Ogrodnicze PGR³ w Łańcucie dostarczały rocznie kwaciarniom Rzeszowa, Krakowa, Śląska i Warszawy 5000 storczyków, a ponadto 9000 doniczek fiołków alpejskich, 46 000 krzaków goździków i około 55 000 innych kwiatów. W szczytowych latach 70. XX wieku samej katleji rocznie produkowano 25 000 sztuk⁴.

Obiekt po odbudowie składa się ze szklarni otaczających z trzech stron duże patio, zamknięte od północy pawilonem, w którym urządzono kawiarnię (il. 2).

Il. 2. Nowe obiekty storczykarni w Łańcucie (fotografia ze zbiorów Muzeum w Łańcucie)

III. 2. New greenhouse for the cultivation of orchids in Łańcut (photo from the collection of Łańcut Museum)

² M. Jaźwa, *Powrót kwiatowej arystokracji do Łańcuta, czyli renesans storczykarni*, „Wszecławiat” 109 (10-12), Kraków 2008, s. 271-276.

³ PGR – Państwowe Gospodarstwo Rolne.

⁴ G. Hadtaw, *Śladami łańcuckich storczyków*, „Kwietynik” 10, Warszawa 2002, s. 20.

W szklarniach wydzielono cztery części. Pierwsza z nich, usytuowana tuż przy wejściu, przeznaczona jest na ekspozycje. Znajdują się tu liczne okazy storczyków naziemnych, litofitów (w naturze rosnących na skałach) oraz epifitów (wykorzystujących drzewa jako podpory). Część ekspozycyjną zaprojektowano w taki sposób, by możliwie jak najwierniej odzwierciedlała środowisko życia wystawianych roślin. Dodatkowo oznaczono okazy wabiące zapachem owady zapylające. Wśród wielu eksponowanych gatunków uwagę zwracających przykuwają:

Bulbophyllum phalaenopsis, który jest storczykiem występującym wyłącznie na Nowej Gwinei. Odznacza się wyjątkowo dużymi pseudobulwami i długimi, sięgającymi 150 cm liśćmi. Wyjątkowe są także jego kwiaty, które – by być atrakcyjnymi dla zapylaczy (muchówek) – kolorem, fakturą i zapachem przypominają zepsute mięso.

Angraecum sesquipedale to duży monopodialny epifit o pachnących w nocy dużych kwiatach z imponującymi ostrogami o długości ponad 30 cm, występujący tylko na Madagaskarze. Na podstawie budowy kwiatu Karol Darwin przedstawił koncepcję koewolucji. Badając kwiat tej orchidei, stwierdził, że nektar znajduje się tylko w końcowej części ostrogi. Uznał zatem, że kwiaty tego gatunku mogą być zapylane jedynie przez owady nocne, posiadające wyjątkowo długą ssawkę i dzięki temu mogące dosięgnąć do słodkiego nektaru w zakończeniu ostrogi. Współcześnie mu badacze sztydził z tej teorii, ponieważ według ich wiedzy na Madagaskarze nie było i nie mogło być motyli nocnych o tak długiej trąbce. 41 lat później, a 21 lat po śmierci Karola Darwina, odkryto madagaskarską ćmę o ssawce długości 35 cm, którą nazwano *Xanthopan morgani praedicta*. Podgatunkowe określenie *praedicta* (przepowiedziana) w nazwie ćmy odnosi się do hipotezy Darwina, który po odkryciu *Angraecum sesquipedale* przewidział istnienie owada, który dostosował się ewolucyjnie do odżywiania nektarem tych kwiatów⁵.

Neofinetia falcata to niewielka kompaktowa orchidea, występująca w subtropikalnych częściach terytorium Japonii, Korei i Chin. Storczyk ten, o monopodialnym typie wzrostu, tworzy wachlarzykowane rozety z białymi kwiatami, które mają lekko wygięte, rurkowane ostrogi wypełnione nektarem. Zapach, najintensywniejszy w nocy, można porównać do perfum z nutą kokosu. W Japonii storczyk ten nazywany jest Fuuran – „orchidea wiatru”. To określenie dotyczy warunków atmosferycznych w miejscach ich występowania. Drugim określeniem tego storczyka jest Fuukiran, co znaczy „kosztowna i szlachetna orchidea” i odnosi się do dawnej historii Japonii. Samurajowie musieli udawać się na dalekie wyprawy, by przywieźć na dwór cesarski pozyskane z natury rośliny. Stanowiły one świadectwo męstwa i odwagi, a także były powodem do dumy⁶. Do dziś w japońskich wyrobach artystycznych można odnaleźć motywy neofinetii.

Vanilla planifolia jak większość storczyków jest też epifitem, choć trochę nietypowym, gdyż jest pnączem, które może osiągać nawet i kilkadziesiąt metrów. Kwiat wanilii rozkwita w nocy i musi być zapylony w ciągu kilku godzin. Torebki nasienne poddane fermentacji i suszeniu wydzielają charakterystyczny aromat cenniejszej przyprawy⁷.

Tło dla storczyków w ekspozycji stanowią rośliny towarzyszące z rodzaju *Tillandsia*, *Anthurium* i *Hoya*, stwarzając nastrój lasu tropikalnego, który jest wyjątkowo widoczny podczas zamgławiania obiektu.

W pozostałych trzech częściach, stanowiących zaplecze, zorganizowano szklarnie ciepłą, umiarkowaną i chłodną. W szklarni ciepłej znajdują się gatunki lasów równikowych pochodzące z Ameryki Południowej, Indochin, Filipin i Madagaskaru. Znaleźć można tu przedstawicieli rodzaju *Angraecum*, *Phalaenopsis*, *Vanda*, *Dendrobium*,

⁵ C. Micheneau et al., *Orchid pollination: from Darwin to the present day*, "Bot. J. Linnean Society" 161 (1), London 2009, s. 1-19.

⁶ Według kodeksu bushidō samuraj powinien być nie tylko waleczny, ale także wrażliwy na piękno.

⁷ S. Bory et al., *Patterns of introduction and diversification of Vanilla planifolia (Orchidaceae) in Reunion Island (Indian Ocean)*, "Am. J. Bot." 95, St. Louis 2008, s. 805-815.

Paphiopedilum. W szklarni umiarkowanej *Cattleya*, *Gongora*, *Laelia*, *Stanhopea*. Szklarnia chłodna to królestwo gatunków górskich rosnących w Andach i Himalajach na wysokości 1500-3000 m n.p.m. Typowymi przedstawicielami tych storczyków, zebranych w łańcuckiej storczykarni, są *Cymbidium*, *Zygopetalum* i *Masdevallia*. Temperatura, wilgotność i naświetlenie we wszystkich obiektach sterowane jest za pomocą systemu komputerowego. Równie precyzyjnie storczyki są odżywiane. Dzięki temu w ekspozycji stale znajdują się okazy kwitnące, a na zapleczu mogą być prowadzone prace badawcze i hodowlane.

4. PODSUMOWANIE

Storczyki należą do jednej z większych rodzin w królestwie roślin⁸. Obecnie w storczykarni Muzeum-Zamku w Łąncucie znajduje się 1260 gatunków storczyków. Jest to jedyna w Polsce i jedna z nielicznych w świecie kolekcja stanowiąca specyficzną formę ogrodu użytkowego, pełniącego funkcję wystawienniczą, edukacyjną i badawczą. Prace prowadzone w łańcuckiej storczykarni pozwoliły uchronić przed zniszczeniem historyczne okazy z kolekcji Potockich. W części wystawienniczej, gdzie rośliny eksponowane są w warunkach zbliżonych do środowiska naturalnego, wyraźnie widoczne jest nawiązanie do XIX-wiecznej Reichenbachii.

LITERATURA

- BORY S., LUBINSKY P., RISTERUCCI A.-M., NOYER J.-L., GRISONI M., DUVAL M.-F., BESSE P., *Patterns of introduction and diversification of Vanilla planifolia (Orchidaceae) in Reunion Island (Indian Ocean)*, "Am. J. Bot." 95, St. Louis 2008, 805-815.
- DRESSLER R.L., *Phylogeny and Classification of The Orchid Family*, Cambridge 1993.
- HADŁAW G., *Śladami łańcuckich storczyków*, „Kwietnik” 10, Warszawa 2002, 20.
- HOBHOUSE P., *Historia ogrodów*, Warszawa 2005.
- JAŻWA M., *Powrót kwiatowej arystokracji do Łąncuta, czyli renesans storczykarni*, „Wszechświat” 109 (10-12), Kraków 2008, 271-276.
- MICHENEAU C., JOHNSON S.D., FAY M.F., *Orchid pollination: from Darwin to the present day*, "Bot. J. Linn. Soc." 161(1), London 2009, 1-19.

⁸ Pewna liczba tych pięknych roślin w dalszym ciągu nie jest jeszcze odkryta. Jeden z najbardziej znanych współczesnych badaczy storczyków Robert L. Dressler w swoim dziele ogólną liczbę gatunków orchidei szacuje na 17 000-35 000 gatunków. R.L. Dressler, *Phylogeny and Classification of The Orchid Family*, Cambridge 1993, s. 8.